

הגיון, שפה ופרשנות המקרא בכתביו של ר' יוסף אבן כספי*

שלום רוזנברג

א

אין למצוא בכתביו הלוגיים של ר' יוסף אבן כספי לא מקוריות ולא עצמאות. הוא מקבל את ההגיון האריסטוטלי כנתינתו, ואין הוא מערער עליו אלא בפרטים משניים בלבד. למרות דברים אלה – יש חדוש ביצירתו. חדוש, שאיננו מתבטא בתכני תורת ההגיון אלא ביישומה, עד כדי הפיכתה למרכז שיטתו הפרשנית. על חשיבותה של תורת ההגיון בפרשנות חוזר כספי פעמים אין ספור בספריו, הן בקביעת המתודות והן בהסבר הפרטים. השפעה זו מתבטאת ביחוד במטבע הלשוני החוזר לרוב בספריו: 'בעברי ובהגיון',¹ דבר המוכיח שכספי מודע היה למקומו המרכזי של מדע זה. על יד בטוי זה קיים מינוח רחב: "כפירוש אישי הכתובים",² "האמת שהוא סוג תורתנו החכמה",³ "פרטי ספורי התורה",⁴ "תורתנו השלמה בסוגיה ובפרטיה",⁵ "רק שזה מטבע האפשרי אשר על המעט",⁶ "בסתם ובמחלט",⁷ "שמות דמיונים ראשונים" וכהנה וכהנה – מעידים על מקומו המרכזי של מדע זה בשיטתו. בנוסף למינוח, מתבטא יחסו להגיון ביצירת כללי פרשנות בעקבות חוקי ההגיון, ואף בהבאת קטעים רבים, קצרים וארוכים, מהאורגנון. השקפותיו העיוניות של כספי באו לידי ביטוי במכלול ספריו, אותם אפשר לחלק – חלוקה שאינה ממצה – לארבע חטיבות המקשרות את ההגיון בפרשנות המקרא:

- א. קביעת כללי ההגיון: "צרור הכסף".
- ב. קביעת כללי הדקדוק והאטימולוגיה – בהתאם לכללי ההגיון: "רתוקות כסף".
- ג. קביעה מפורטת של משמעי שרשי השפה העברית, הבנויה – יותר מכל שפה אחרת – על בסיס תורת ההגיון: "שרשות (או שרשרות) כסף".
- ד. פרשנות הטקסטים: מעשה בראשית (מזרק כסף), מעשה מרכבה (מנורת כסף), וכו'.

שלבם אלה מסבירים את המיוחד שבשיטתו הדקדוקית של כספי. את חידושו העיקרי ראה כספי ביצירת דקדוק תיאורטי, לעומת דרכם של ר' יונה ו' גנאת, רד"ק וראב"ע, אשר את עבודתם ראה כאוסף אמפירי ולפעמים מקרי של כללים בלבד.

כספי מכיר בקונבנציונליות הדקדוק "כי כל הסימנים אשר בדקדוק אינם ממיזם ההכרחי",⁸ קונבנציונליות הקשורה בהסכמיות השפה. כזה היה אבן כספי נאמן למסורת האריסטוטלית. אולם, למרות הסכמיות זו יש מעמד מיוחד לשפה העברית. ביסוד הסכמתה עומדים עקרונות שכליים. "ולכן כאשר הניחו שם לכל אחד מן

הזכרים, הניחו לו מצד אחד ממקרה המשיגים אותו.¹⁰ מכאן האפשרות לתת דין וחשבון מפורט על חוקיה וכלליה. אדגים את דרכו בהסבר השפה – בשטח האטימולוגיה.

בדיוניו בסוגיות אטימולוגיות קבל כספי את מה שניתן לכנות 'עקרון ההוראה המוקדית'. הוראותיה השונות של מלה כלשהי אינן מהוות קבוצה מקרית, אלא הן מתפרטות ממשמע ראשוני אחד 'כולל וסוגיי' לכיוונים שונים:¹¹ 'כמו שאמרנו כמה פעמים עם היות יסודינו שמור שכל שרש זה אין בו רק ענין אחד גמור ופשוט לא עשרה כמו שאמר הקמחי'.¹² התנגדותו לרד"ק מתבטאת בספרו 'רתוקות כסף', ופרי יישומה הוא ספרו הגדול 'שרשרות כסף' שהיה צריך לרשת את מקומו של ספר השרשים לר' יונה ן' ג'נאח. בשפה מוצאות את בטויין אמתות שכליות. מכאן הצורך להשתית את פרשנות המקרא על יסודות המדע, שהרי 'המפרשים הקודמים כבודם מונח במקומם, כי לא זכרו דברי החכמות העיוניות בפרשם התורה והמקרא, אשר אין ספק שכולם מיוסדים ע"ד חכמות אמיתיות לא סכליות'.¹³ בראש המדעים עומד ההגיון. בעיות וטעויות רבות הינן תוצאת העובדה שהחכמים העוסקים במדעים אלה לא היו בקיאים די הצורך בתורת ההגיון: 'וכל אלו החלוקות זקות. ואני אפרש כל אחת במקומה, ואמנם נעלם המכוון מן המפרשים להעלם מהם מלאכת ההגיון שהוא מצרף וכוור לזהב'.¹⁴

למרות קשר הדוק זה שבין השפה וההגיון, אנו מוצאים אצל כספי רגישות גם לעובדה שאין למצוא בשפה תרגום מדויק לכללי ההגיון. דברים רבים אינם מפורשים,¹⁵ וחובתו של המפרש הוא לפענח את 'הדבור הפנימי', שהרי הדבור החיצוני איננו אלא חיקוי לו. לפעמים ביטויים דומים ואף זהים, מצריכים הסבר שונה. על המפרש להתחשב בהקשר הטקסט ובמצב, 'והמאמרים לא ישפטו זה רק הרעיונים'.¹⁶ לפי זה משמעות פסוק כלשהו, הוא פונקציה של זהות אומרו ותנאי ההקשר, שלפעמים אינם מפורשים דיים. כלל זה, עליו חוזר כספי בצרור הכסף, בספר ההטעאה, נראה לו מגולם בדברי חז"ל: 'מפי סופרים ולא מפי ספרים'.¹⁷ 'שהדבור במלותיו אפשר שישתנה עניניו אל הפך לפי הוראתו ולפי המדבר כמו שיש רבים מזה המין בספרי המקרא ג"כ'.¹⁸

ב

הקשר בין הגיון ופרשנות, המשמש עקרון מרכזי בפרשנותו של יוסף אבן כספי,¹⁹ מובלט כבר על ידי זרחיה בן שאלתיאל חן במבוא לפירושו לאיוב: '...כי כל הרוצה לפרש ספר חכמה צריך שיהיה יודע שלשה ענינים, הראשון שבהם הוא שיהיה יודע דקדוק הלשון וכוונתו, והשמות המשותפים והמושאלים, והדבר השני הוא שתהיה לו ידיעה במלאכת ההגיון להבדיל בה האמת מן השקר ולדעת האפשר מן הנמנע על דרך האמת, והדבר השלישי הוא שתהיה לו גם כן ידיעה בחכמות הטבעיות והלמודיות כי אין ספק שיש בדברי הנביאים וכשאר ספרי החכמה מה שהוא מזה הכת...'.²⁰

המוטיב עצמו אכן איננו חדש. אולם, ההדגשות והיישום הם מעבר לכל מה שרגילים אנו למצוא בפרשנות שקדמה לו. לפי כספי, מן הנמנע לעמוד על 'הבנת דברי תורתנו ושאר ספרי המקרא בזולת הקדמת הידיעה'.²¹ במלאכת הדקדוק

ומלאכת ההגיון, ואכן לפי מתודה זו "יתבאר זה הענין ביאור שאין בו ספק אף לגמולי מחלב".²² ההגיון מאפשר להבין את הענינים, כלומר, את הגדרת המושגים, "כי אין מספר לגדודי המלות שלא יבינו האנשים, להיותם ערומים ממלאכת ההגיון".²³ הבנה זו מתאפשרת גם בבחינה מדוקדקת של תורת הכוללים והקטגוריות,²⁴ גם בהבנת תורת המופת, כפי שנראה אח"כ, ובשליטה בתורת המליצה וההטעמה. מאידך גיסא אין להבין טקסטים שונים – כספי פיתח כאן את רעיונו של הרמב"ם – מבלי להבין שהם כתובים ב'מליצת השיר',²⁵ ויש "דברים הלציים", כלומר ריטוריים, המסתירים "ענינים נכבדים וסודות עצומות".²⁶ נדגים להלן במספר דוגמאות את הקשר שבין תורת ההגיון לפרשנות המקרא. נתוח מקיף – פירושו פרפרזה של כמעט כל כתביו של כספי.

ג

א. הסתירה: ההבנה הנכונה של חוק הסתירה מאפשרת לפתור מספר בעיות המתעוררות עקב סתירות בין כתובים שונים. הסתירה אינה קיימת אלא לכאורה, לפעמים "כי נכון להיות לעניין האחד תכליות רבות אין ביניהם סתירה",²⁷ ולפעמים מכיוון "שאפשר שזה בנושאים מתחלפים".²⁸ במקרים אחרים הבאת שני פסוקים סותרים זה אחר זה (משלי כ"ו ד – ה) מלמדת אותנו "טבע הספר הזה... כי גזרות זה הספר רבם אפשריות",²⁹ מכאן יש ללמוד "כי הכסילות סוג למינים אין מספר, גם מתחלף לפי הזמן ולפי ענין הסכלות... ומזה המין הרבה בספר קהלת שאמרו שדבריו סותרין זה את זה" (שבת לא ע"ב).³⁰ פירושו הקצר של כספי למגילת אסתר, 'גלילי כסף',³¹ מוקדש כולו לדיון על חוק הסתירה. כספי מקשה על בעית הסתירה הקיימת בין האגרות הראשונות של המלך לאחרונות, שהרי אין לבטל כתב שנחתם בטבעת המלך. פתרונו הוא שהאגרות מנוסחות בצורה כזו שאין הן סותרות זו את זו.

ב. פסוקי התנאי: הכרחי להבנה נכונה של פרוש הכתובים הוא חלוקת המאמרים לפי הרכבתם: הרכבת תנאי וקשור, והרכבת הגדה וספור.³² טענות שונות הן 'על תנאי' למרות שהנביאים "יזכרום מוחלטות".³³ בתכונותיהם של פסוקי תנאי משתמש כספי בהסברו לספר משלי. לפי כספי, הסכמה הכללית של פסוקי הספר דומה היא: "כי רוב הפסוקים מזה הספר, שהם מאמרים מחוברים משני משפטים בנושא האחד ונשואו, מתנגדים לנושא האחר ונשואו". לסכימה העקרונית הזאת – שתי נוסחאות:

1. "פעם ישנה נגוד הקודם – ויוליד נגוד הנמשך". למשל:
הולך בתם ילך בטח
ומעקש דרכיו יודע
2. "שנה בו נגוד הנמשך – והוליד בו נגוד הקודם". למשל:
חושך שבטו – שונא בנו
ואוהבו – שחרו מוסר.

כספי מבחין כאן בין שני מבנים שונים של הפסוק, שניתן לסיכום כדלקמן:

1: אם P או Q, אם לא P אז לא Q.

2: אם P אז Q, אם לא Q אז לא P.

בעקבות הבחנה זו קורא כספי את תשומת לבנו לעובדה, שהחזרה מהמין השני היא טאוטולוגית, מה שאין כן במין הראשון. במין הראשון, החזרה מוסיפה לנו אינפורמציה, שהרי היא הופכת את פסוק התנאי לפסוק שקילות: "שכל משפט פשוט משניהם מתהפך במשא הכללי, וכל אחד משניהם יעיד על חברו". לעומת זה במקרה השני, החזרה היא טאוטולוגית ולפיכך מיותרת. ולמה היא באה? כדי לתת לך ולדומה לך מקום עיון.³⁴

בהתאם לדוקטרינות המקובלות על ממשיכי הרמב"ם, טוען כאן כספי שהחזרה הטאוטולוגית הנה אחד האמצעים בהם משתמש המקרא כדי להסתיר את סודות הפילוסופיה. המתודה הזאת נרמזת בפסוק "חכמים יצפנו דעת" (משלי י, יד). כללי ההגיון עוזרים לחכמים "להצפין דעת" בהתאם לנטייתם האסטרית. מכאן שעל הסוד ניתן לעמוד רק תוך גילוי 'הטעם' המסתתר בפסוקים, באמצעות תורת ההגיון.³⁵

הפרשנות חייבת להתבסס על מספר כללים מתודיים ("מצוות" בלשונו של כספי). ביחוד הקפדה על כללי ההגיון והדקדוק – המצווה הראשונה. והבנה נכונה של הגזרות – המצווה השניה.³⁶ או אז, כאשר "הסדור בלתי הגיוני", על המעיין להבין שנמסרות כאן תורות אסטריות ש"נושאייהם ענינים יקרים לא יוכל איש לדבר בהם".³⁷

ג. היחסים: חשיבות מיוחדת יש בהבחנה הקיימת בין הפרדיקטים המציינים יחסים לבין הפרדיקטים המציינים תכונות. הפרדיקטים המציינים יחסים הם דו-מקומיים, דהיינו קיימת קורלציה בין שני האובייקטים שביניהם קיים היחס. עובדה זו מאפשרת להסביר תופעות לשוניות מוזרות, ביחוד את העובדה שלפעמים למלים מסוימות יש הוראות שונות ואף סותרות.

ב'צרור הכסף', בספר המאמרות, שהשתמר במספר כ"י, כותב אבן כספי:³⁸ "וכן כל שם פעל ופעלה מצטרף לפועל ולפעול כאמרנו ידיעת היודע או ידיעת הידוע, ולכן נאמר סבלות מצרים וסבלות ישראל וכן קללת אלהים אם שיהיה אלהים פועל או פעול, וכתוב כמהפכת אלהים וכמהפכת סדום. וכן כל פועל ופעול הם מצטרפים זה לזה כי מציאות האחד חייב מציאות חברו אבל צריך שנקח שניהם יחד במדרגה אחת ר"ל אם בכח אם בפעל. והקש על זה".

גם בדיון על התנועה בסוף ספר המאמרות כותב כספי בצורה דומה: "והיותר נפלא כמו 'תעקר', 'תשריש', 'תפאר', כי הכל תנועה". ההבדל מצוי רק בכיוון התנועה, ו'חלילה שיהיה שם אחד מונח להוראות הפכיות מצד עצמו כמו שאמרו המפרשים".

ד. המופת: לתורת המופת חשיבות מיוחדת בכתבי כספי. כידוע, מונח עברי זה הוא תרגום המונח הערבי 'ברהאן', דהיינו ההוכחה האפודיקטית והמדעית. בספר המופת ('האנליטיקה פוסטרורה') מחלק אריסטו בין שני מיני מופתים: בין מופת

סבה (לפעמים גם מופת מוחלט) לבין מופת מציאות (לפעמים ראייה).
 ב'צורור הכסף', בספר המופת,³⁹ מסביר כספי את מופת המציאות בהעזרו בדוגמה האריסטוטלית:

"והמשל... מאמר מי שבאר שהירח כדורי באשר אורו יגדל מעט מעט בתמונה ירחית באשר הקיש ואמר הירח יגדל אורו בתמונה ירחית ומה שהוא בזה התאר הוא כדורי תמונה א"כ הירח הוא כדורי התמונה. והנה הכדוריות אשר בירח הוא סבה לגדול אותו מעט מעט על זאת התמונה אבל הגידול אשר בזה התאר יותר ידוע אצלנו מן הכדוריות".

אנו יודעים על כדוריות הירח מתוך השנויים הנראים בו במשך החודש. דרך זו של הכרה אופיינית למופת המציאות. לעומת זה, כשבדוגמה הקודמת הופכים אנו את המסקנה להקדמה, מופת המציאות נהפך למופת סיבה:

"כשנהפך ההקדמה הגדולה ונתן סבה להיות אורו בזה התאר מפני שהוא כדור, ויחובר המופת כן: הירח כדורי ומה שהוא כדורי מחייב שיגדל אורו בתמונה ירחית, הנה הירח יגדל אורו בתמונות ירחיות".

בסיכום נוכל להעמיד זה מול זה שתי הדוגמאות:

מופת מציאות	מופת סיבה
הקדמות	הקדמות
1. הירח יגדל אורו בתמונה ירחית	1. הירח כדורי
2. מה שיגדל אורו בתמונה ירחית הוא כדורי.	2. מה שהוא כדורי יגדל אורו בתמונה ירחית
מסקנה	מסקנה
הירח כדורי	הירח יגדל אורו בתמונה ירחית

ההבדל בין מופת-מציאות לבין מופת-סיבה מקביל להבדל שבין הקודם בידיעה לקודם בטבע. למופת סיבה קדימה אונטולוגית, בעת אשר למופת מציאות – קדימה אפיסטמולוגית.

כספי חוזר לענין זה בחיבורו על האטימולוגיה. ב'שרשות כסף', בערך 'אות',⁴⁰ כותב כספי:

"אות... וסוג זה הענין אחד ממיני החוזק עם היות חוזק נאמר על נושאים מתחלפים... אבל ידוע כי החזק מקבל פחות ויתר... ולכן יצדק לומר שכל דרכי הראיות והאותות והמופתים שנזכרו בספרי הפילוסופים שהם דרכים חזקים. אבל יש כמה מדרגות ביניהם מענין החזק כמו שמבואר זה אצל מי שקרא ספר המופת ופירושו, ואחד מן הדברים שאמרו הוא כי מופת שם מונח בדיוק על ראייה חזקה בתכלית שזהו כשחברו בו כמו תשעה תנאים וכי יחסרון אלה התנאים אם קצתם אם כלם נאמר בדיוק שאינו מופת אבל אות או ראייה".

כספי עורך כאן הקבלה בין המונחים המקראיים לבין המונחים הלוגיים, בין אות למופת מציאות ובין מופת למופת סיבה. לאחר קטע ארוך בו הוא מסביר ש'אות' ו'מופת' מציינים גם מופתים הגיוניים וגם פלאות, מוסיף כספי: "לכן שם פלא לעזו מיראביליא, וחלילה שיהיה לעז מופת בכלל כמו שטעו בזה מלמדינו אבל לעזו

דמושטראסיו ו לעזו אות שיגנאל כמו תו וסימן. אבל על כל פנים שם אות המכוון ענינו בכאן הוא בעברי על תו וסימן חזק ואיתו.

את השלב השלישי בעיבוד רעיונותיו הלוגיים, מפתח כספי, כאמור, בפירושו למקרא. כך בספר הסוד בפרק העשירי, כותב כספי:

"וזה כי החכמים חלקו המופת למינים כי ממנו מה שהוא מופת מציאות וסבה והוא הנעשה מהדברים הקודמים בסבה, כשאמרנו בזה הבית עשן והמופת עליו לפי שבו אש, וזה יקרא במופת בסתם. ויש ממנו מה שהוא מופת מציאות בלבד והוא הנעשה מהדברים המאוחרים בסבה כשאמרנו בזה הבית אש והמופת עליו לפי שבו עשן וזה יקרא מופת אות או אות לבד וזה כוון באמרו ונתן אליך אות או מופת".⁴¹

זהות זו בין המופת המקראי למופת הלוגי, אפשרה לכספי להביא לידי קיצונית את הפרשנות הרציונליסטית והנטורליסטית של המקרא, והיא אשר עוררה את בקורתו הקשה של קלונימוס בן קלונימוס.

קלונימוס מתקיף את כספי על שפרסם את דבריו: "למה הרעות להעתיק ההמון מסברותם בדברים אלו כי הוא פועל רע ומר מזיק לך ולרעך עמך".⁴² לאחר מכן מנתח קלונימוס את המונחים 'פלא' ו'מופת'. המונח הראשון מורה על "דבר שהמצאו זר ורחוק", בעת אשר המונח השני מורה על "דוגמא וסימן". חלוקתו של כספי בין מופת ואות – כמקבילה למופת סבה ומופת מציאות, היא "מעשה תעתועים... ואני תמה מה הביאך לזה אל תתן מופת על המופת המחלט ואות על מופת ראייה כי זה לא ימצא בכל המקרא, הלואי לא ימצא הפך זה, ובאמת שאין משמעותם אלא סימן כאשר נסכים יחד אלא שיתחלפו בפחות ויתר כמו שבארנו".⁴³

בהמשך התשובה, שומעים אנו גם על טענותיהם של רבותיהם המשותפים של כספי וקלונימוס – חכמי שילון.⁴⁴ הם טענו "שענין מופת הוא דברי המעתיק לא שהמלה מורה כן מצד הלשון". חכמי שילון היו כמובן ערים לעובדה שאנו נמצאים בפני חדוש לשוני מאוחר של המעתיקים ואין לפרש את המקרא לפי הוראה מאוחרת זו. למרות התנגדותו לכספי, אין קלונימוס מקבל טענה זו, "כי אולי נוכל לומר שהמעתיק הטיב להשגיח לדרוש ולתור בעברי לשון יהי משמעות כוונת הפילוסוף והוא מופת ואות".⁴⁵ אמנם המקור הערבי גם הוא איננו אלא מונח מועתק,⁴⁶ אולם למרות זה יש הכרח לבדוק אפשרות זו, שהרי ניתן לומר שהמעתיק "שמר הטעם ולא שמר המלה", כשהעתיקו לערבית. פירושו של כספי נראה לקלונימוס אבסורדי לא בגלל עובדה אטימולוגית זו, אלא בעקבות בחינה מדוקדקת של התנ"ך, "שהרי אינו מוצא בכל המקרא לא אות ולא מופת... יחייב הדבר שבא עליו המופת". כלומר, מופתי המקרא אינם מופתים לוגיים, אלא סימנים מסוג אחר, "דוק ותשכח, כי טרחתני אני ויגעתי ולא מצאתי". את ההבדל שבין סוגי המופתים נסה להסביר כספי באמצעות שיטה נוספת. ישנם תשעה תנאים המבטיחים את תקינותו של מופת. מופתים הממלאים רק חלק מתנאים אלה, עשויים גם כן להתקבל אם כי שייכים הם לדרגה נמוכה יותר.⁴⁷ אפשר להחליש מופת עד למינימום של הקפדה, כלומר הקפדה על תנאי אחד בלבד. נגד זה טוען קלונימוס, שמספר התנאים המינימלי הוא שלשה, ודבר זה התקבל על ידי הפילוסופים האחרונים "כאבן אלצאיג ואבן רשד". התנגדות זו מכוונת שוב נגד אפשרות כלשהיא של זהו המופת המקראי עם המופת הלוגי.

תורת המופת היא דגם בו השתמש כספי בקבעו כללי הפרשנות. כשם שהקדמות המופת כלליות הן, כן הן יסודות ופרשיות התורה שעלינו לפרשן. לפיכך "אין לשאול מעתה טעם לסעיפי זה הסיפור",⁴⁸ או לעמוד על משמעותם של הפרטים.

ד.

נסיים סקירה זו בדוגמה שיש בה משום חדוש מעניין, בהיותה נזקקת להבחנה שכמעט ולא היתה מצוייה בימי הביניים: ההבחנה בין שמוש ואיזכור. על ידי צמד מושגים אלה מבחינים אנו בין השימוש הרגיל במלה (שמוש), לבין השמוש האוטונומי, בו משתמשים אנו במלה לציין את עצמה (אזכור). הבחנה זו איננה נמצאת במפורש בכתבי ההגיון בימי הביניים, בתקופה הראשונה. היא מופיעה בתקופה מאוחרת יותר בהשפעת הסכולסטיקה, המחלקת בין סוגי ה"הצעה", כלשונו של ר' יהודה מסר ליאון. קרבה יתרה להבחנה זו מוצאים אנו בספרות הלוגית הערבית והעברית, כשזו מבחינה בין המנוח השונה של המדקדקים ושל בעלי ההגיון בחלוקת המשפטים. יתכן שהבחנה מובלעת מעין זו מצוייה אצל אלפאראבי,⁴⁹ אולם כנראה אין היא מצוייה במפורש, לא אצלו ולא אצל לוגיקנים אחרים. מבלי להסבירה, נזקק כספי להבחנה בפירוש מקורי לגמרא במסכת חגיגה (יד ע"ב): אמר להם רבי עקיבא כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים משום שנאמר "דבר שקרים לא יכון לנגד עיני" (תהילים קא, ז). על קטע זה כותב כספי בפירוש הסודות לראב"ע:⁵⁰ "ר"ל כאשר תרצו לעלות במעלות החכמה ותמצאו במקום החכמים מלת מים, אל תחשבהו שהם כמו אלו המים, אבל אותם המים בשם המשותף לבד". בסימון המקובל בלוגיקה החדשה, קורא כספי את הקטע האחרון "הזהרו שלא תאמרו 'מים' מים", דהיינו אל תטעו לחשוב ש'מים' מציין מים, שהרי אין זה אלא שם משותף בלבד.

הערות

* נוסח ראשון של עבודה זו פורסם במסגרת עבודת דוקטור שנכתבה בהדרכתו של פרופ' שלמה פינס.

1 דוגמאות אחדות מני רבות: פירוש איכה א' 5,7,14,16,17,19,21 וכו'. וכן בפירושו למורה נבוכים, עמודי כסף, מהד' ר' קירכהיים, פפא"מ תר"ח, עמ' 111, 115.

2 משנה כסף (להלן: מ"כ), מהד' י' לאסט, פרסבורג, תרס"ה. עמ' 14.

3 שם, עמ' 34.

4 שם, עמ' 47.

5 שם, עמ' 53.

6 עשרה כלי כסף (להלן: עכ"כ), מהד' י' לאסט, פרסבורג תרס"ג. ח"ב עמ' 11. כספי מתייחס כאן לשימוש בנו"ן במקום מ"ם בלשון רבים.

7 שם, עמ' 93.

8 שם, ח"א עמ' 114, 116.

9 שם, ח"ב עמ' 9.

10 עכ"כ, ח"ב עמ' 95.

- 11 בכוון הפוך הוא מסביר את השמות הנרדפים. למשל הסברו היפה על ההבדל שבין שלה, שלף, חלף, בו הוא מסתמך על ידיעות ששאב מנסיעותיו במורח (מ"כ עמ' 19-20).
- 12 שרשרות כסף, ערך זמר. מספר זה פורסמו קטעים בודדים ע"י י' לאסט: (להלן ש"כ), Sharshoth Kesef, The Hebrew Dictionary of Roots, by Joseph Ibn Kaspi, JQR, L. Dukes, Drei קטעים אחדים פורסמו לפני זה על ידי דוקעס: 1907, pp. 651—687. des Josef Caspi. Literaturblatt des orient, 1848, no. 43, ss. 675—680. שרשות כסף Artikel aus dem 1244, שסימנו במכון לתצלומי כ"י ע"י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (להלן: ס') 11479. לערך 'זמר', ראה כ"י פריס דף 101 ע"ב, 102 ע"א.
- 13 עכ"כ ח"ב עמ' 24-25.
- 14 ש"כ, עמ' 18. מקור הבטוי 'מצרף וכור לזהב' במבואו של יעקב אנטולי לתרגום הביאור הבינוני לך' רשד.
- 15 מ"כ, עמ' 38, הוא מסביר ע"י זה את דברי שמואל 'לזכוח לה' באתי" (ש"א טו, ה). לפי פירושו אין שמואל משקר.
- 16 מ"כ, עמ' 90: "ומבואר זה בשרה כי מאמרה היה שוה בלי ספק למאמר הוה מאברהם" ולמרות הכל ענין המאמרים שונה. אי התאמה זו מתבטאת גם בעובדה שלפעמים מושמט חלק מן הפסוק. כך חסרה הסיפא בפסוקי תנאי שונים. "אעפ"י שיהיה כן [תנאי] אין הכרח שיהיה אחריו כתוב נמשך כמו שהוא" (עכ"כ, ח"ב עמ' 48).
- 17 עכ"כ, ח"ב עמ' 124.
- 18 מ"כ עמ' 163. הדוגמאות המובאות על ידו מענינות מאד: דבר ה' אל בלעם "קום לך אתם", ואף "שאל ימלך עלינו" (ש"א י"א יב).
- 19 ראה למשל, במבוא לפירושו השני למשלי (עכ"כ, ח"א עמ' 27). פרשנות המתיחסת לתורת ההגיון יש למצוא כבר אצל הראב"ע. את הפסוק בקהלת (ו', כז): "ראה זה מצאתי אמרה קהלת אחת למצא חשבון", מפרש אבן עזרא כמתיחס להקש. "ופירוש חשבון מחשבת, והענין שלא יוכל האדם למצוא מחשבת שהוא החפץ עד שיסמוך אחת לאחת". לפי אבן עזרא רק איחוד שתי מחברות (כנראה הקדמות) תוליד: "רק תהיינה בהסכמם הנשוא בראשונה ונושא באחרונה או שני הנושאים או שני הנשואים אז תוליד בין שתי המחברות דעת שלישית".
- 20 תקות אנוש, מהד' י' שווארץ, ברלין תרכ"ח, עמ' 169. והשווה לדבריו האחרונים של זרחיה את דברי הרלב"ג בהקדמתו לפירוש התורה. על כספי כפרשן המקרא ראה מאמרו של באכר: W. Bacher, Joseph Ibn Kaspi als Bibelerklärer. Festschrift Zu H. Cohens Siebzigsten Geburtstag, Berlin 1912, ss. 119—133.
- 21 בטכסט הנדפס "הידועה".
- 22 מ"כ, פרק ח', עמ' 10.
- 23 שם, פרק י', עמ' 11.
- 24 למשל מאמר ה'לו' עמ' 102, המסביר סמיכות כ'חמור לחם' ו'נאד יין', וכן שם, השמוש בסוג ומין. על "קדימה ואחור" ראה עכ"כ, א, עמ' 127. "אין מוקדם ומאוחר בתורה" אינו מתיחס לסדר הכרונולוגי בלבד אלא גם לסדר הסיבתי. פירוש זה ראה כספי כחידושו האישי.
- 25 כך למשל "קול דמי אחיד צועקים", "אדמתי תזעק", "אבן מקיר תזעק" (עמ' 55).
- 26 שם, עמ' 99, 100.
- 27 מכאן הטעמים השונים "בענין עכוב ירושת הארץ בכללה": "פן תהיה הארץ שממה" (שמ' כ"ג יט), "כי רכב ברזל לו" (שופ' א' יט) וכו'. עיין מ"כ, פרק כ"ח, עמ' 43.
- 28 וראה גם עמ' 139 על הפסוק "ויהי הענן והחושך ויאר את הלילה", כספי מאפשר עי"ז

- פירוש נטוראליסטי לפסוק זה. ועיין שם.
 עכ"כ, ח"א, עמ' 118. 29
- שם, וראה ביחוד עמ' 122 על כה, טז. על קהלת ראה פירושו, שם, עמ' 186-187. וראה
 את מופתיו, שם, עמ' 210 ואילך. 30
- נכתב ב' 1331 במיורקא. ראה עכ"כ, עמ' 31-39. 31
- עכ"כ, ח"א, עמ' 123. השווה את הביטוי "גזרה תנאית", שם, עמ' 129, ובמקומות
 רבים נוספים. 32
- מ"כ, עמ' 28. הוא מוציא מידי פשוטו את דברי חז"ל לפיהם הנבואה הטובה "אפילו על
 תנאי אינה חוזרת". כספי טוען ש"הכוונה להם בזה בהתקיים התנאים", שאילולי כן
 "יהיה המאמר סותר עצמו". מ"כ, עמ' 29. 33
- עכ"כ, ח"א, עמ' 29-30. ראה דוגמה נוספת, שם, עמ' 39. 34
- שם, עמ' 28. 35
- שם, וראה גם עמ' 32-33. 36
- מ"כ, ח"ב, עמ' 49. 37
- צורך הכסף כ"י פריס 673 (ס' 11552) דף 124-125. 38
- שם, עמ' 125 ע"ב, עפ"י כ"י בודלי 1357 (ס' 22382) עמ' 122-123. 39
- עפ"י כ"י פריס 1244 (ראה לעיל הע' 12) דף 15 ע"ב-16 ע"א. 40
- מ"כ, ח"א עמ' 11-12. 41
- "תשובה שהשיב... מאיש' קאלונימוס אל אנבונפוש אבן כספי". מהדורת פערלעס,
 מינכן תרל"ט, עמ' 6. 42
- שם, עמ' 7. 43
- עמ' 11, וראה במבואו של פערלעס עמ' 10. 44
- שם, עמ' 7. 45
- במספר מקומות מחזיר כספי את המונחים הטכניים להוראתם הראשונית. במתודה זו
 הוא משתמש כדי להרחיב את הפרשנות האלגוריסטית של הטקסט המקראי. כך למשל
 במונח 'יחס' כשם נרדף ל'סוג' המצוי בספרות הלוגית. כספי רואה באילנות היחס -
 הוראות המצביעות על הצורך להתעמק בחלוקת הסוגים והמינים, כלומר "דרך
 ההתכה", דהיינו האנליזה. אילנות היחס הן דוגמאות האילן של פורפיריוס (מנורת כסף,
 עכ"כ, ח"ב, עמ' 79). 46
- קלונימוס מתייחס כאן לדבריו של כספי במשנה כסף עמ' כט. 47
- מ"כ, עמ' 91. 48
- ראה N. Rescher, *Al-Farabi's Short Commentary on Aristotle's Prior Analytics*,
 Pittsburgh, 1963, p. 53. 49
- עכ"כ, ח"ב, עמ' 150. 50